

SOKAKTAN COĞRAFYAYA İRAN

2024–2026 Saha Bulguları Ekseninde Toplumsal Değişim ve Devlet Kapasitesi

DILRUBA YILDIZ

İran Araştırmacısı

Marmara Üniversitesi - Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans

Ağustos 2026

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ

2. KUTSAL MEKAN VE SOSYO-DİNİ MOBİLİZASYON: MEŞHED

2.1. Jeopolitik Konum, Güvenlik İklimi ve Bölgesel Transnasyonel Ziyaret Dinamikleri

2.2. Sivil Dayanışma Ağları, Mevkibler ve İkram Kültürü

2.3. Bedensel Ritüeller (Azadârî) ve Devletin Dini Söylemi

2.4. Karizmatik Liderliğin Vefatı ve Yas Sosyolojisi: Ayetullah Ali Hamaney

3. SİYASAL SEMBOLİZM VE MERKEZ-TAŞRA İLİŞKİSİ: KERMAN

3.1. Jeopolitik Konum, Güvenlik Rejimi ve Devlet Denetimi

3.2. Mekânsal Sembolizm, Hafıza İnşası ve "İnkılabî" Taşra Sosyolojisi

4. BAŞKENT SOSYOLOJİSİ, SİYASAL SEMBOLİZM VE SAVAŞ İKLİMİ: TAHRAN

4.1. Sembolik İkonografi, Karizmatik Lider Kültü ve Haleflik Dinamikleri

4.2. Mekânsal Mobilizasyon, Kolektif Hafıza ve Savaş İkonografisi: İnkılap Meydanı

4.3. Kentli Muhalefet ve Diaspora Sosyolojisi: Farklılaşan Söylemler

5. GENEL İZLENİMLER: KAMUSAL ALAN DÖNÜŞÜMÜ, EKONOMİ-POLİTİK VE JEOPOLİTİK

5.1. Toplumsal Cinsiyet Pratikleri, Kamusal Alan ve Normatif Dönüşüm

5.2. Yakıt Rejimi, Sübvansiyon Krizleri ve Ekonomi-Politik Riskler

5.3. Altyapı Krizleri: Ekolojik Riskler, Su ve Elektrik Kesintileri

5.4. Coğrafya, Topografya ve Jeopolitik Değerlendirme

1. GİRİŞ

28 Şubat tarihi itibarıyla İsrail/ABD-İran hattında başlayan çatışma süreci, başta İran İslami Cumhuriyeti olmak üzere tüm Orta Doğu jeopolitiğini derinden etkilemiş ve zaman zaman bölgesel aktörlerin dahil olmasıyla yayılma eğilimi göstermiştir. Diplomatik müzakerelerin kesintili seyri, bölge ülkelerinin arabuluculuk ve barış girişimleri ile ABD Başkanı Donald Trump'ın çelişkili karar ve söylemlerinin gölgesinde cereyan eden savaş, altıncı ayını geride bırakmıştır.

Bu çalışmanın kaynağı, 2024, 2025 ve 2026 yıllarını kapsayan üç yıllık süreçte İran'ı sahada bizzat tecrübe etmiş bir araştırmacının nitel gözlemlerine ve saha araştırmasına dayanmaktadır. Bu saha raporu, Ağustos 2026 süresince İran'ın Meşhed, Kerman ve Tahran şehirlerinde yürütülen 20 günlük katılımcı gözlem, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve sembolik incelemelere dayanmaktadır. Çalışma; Erbain dönemi dinamiklerinden hareketle İran'daki sosyo-dini mobilizasyonu, merkez-taşra ilişkilerini ve kent sosyolojisini ve ülkedeki dönüşümü farklı eksenlerde incelemektedir. Dini mobilizasyon merkezi olarak Meşhed (İmam Rıza Türbesi), siyasal hafıza ve devlet sembolizminin taşradaki izdüşümü olan Kerman (Kasım Süleymani) ve ekonomik/politik gerilimlerin kent sosyolojisindeki karşılığı olan başkent Tahran.

2. KUTSAL MEKAN VE SOSYO-DİNİ MOBİLİZASYON: MEŞHED

2.1. Jeopolitik Konum, Güvenlik İklimi ve Bölgesel Transnasyonal Ziyaret Dinamikleri

İran, idari yapılanma olarak eyalet/şehristan sistemine dayanmaktadır. Rezavi Horasan eyaletinin (şehristan) bünyesindeki 28 kentten biri olan Meşhed; kuzeyinde Türkmenistan'a 70 km, doğusunda Afganistan'a 150 km mesafede bulunarak son derece kritik bir sınır coğrafyasında yer almaktadır.

Saha çalışması kapsamında 2 Ağustos tarihinde Tahran'a ulaşıldıktan iki gün sonra, Şii dinî takviminin en önemli kırılma noktalarından biri olan Erbain dönemi Meşhed'de gözlemlenmiştir. Hz. Hüseyin ve 72 refikinın Kerbela'da şehit edilmesinin 40. günü olan Erbain; Muharrem ve Sefer ayları boyunca Kerbela, Necef ve Meşhed gibi İmamî merkezlerde kitlesel bir mobilizasyon yaratmaktadır. Yıllık ortalama 20 milyon ziyaretçiyi ağırlayan Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi, bölgede hüküm süren savaş iklimine ve güvenlik risklerine rağmen yüksek bir kitlesel yoğunluğa sahne olmuştur.

Bu kitleselliği yalnızca İran vatandaşları değil; Körfez ülkelerinden gelen Araplar ile Afganistan ve Pakistan menşeli Şii gruplar da oluşturmaktadır. Geçmişte 12 Gün Savaşı sırasında Kuveyt'te bulunmuş ve Körfez sahasını yakından gözlemlemiş bir araştırmacı olarak, kriz dönemlerinde güvenlik odaklı hareket etmeye ve yer değiştirmeye meyyal olan Körfez sosyolojisinin, savaş şartlarına rağmen bu denli yoğun bir şekilde İran'a akması dikkat çekicidir. Ayrıca Körfez yönetimlerinin, İran'ın bölgesel nüfuz politikalarından duydukları çekinceler nedeniyle kendi bünyelerindeki Şii azınlıklara yönelik mesafeli ve kısıtlayıcı politikalarına rağmen bu kitlesel geçişlere izin vermiş olmaları, trans-sınır dinsel mobilizasyonun sınır aşan gücünü ortaya koymaktadır.

Askerî ve güvenlik perspektifinden bakıldığında Meşhed, sanılanın aksine çatışma ikliminin dışında kalmış bir kent değildir. İsrail'in İran topraklarına düzenlediği en uzun menzilli hava saldırılarında Meşhed'deki askeri üsler, mühimmat depoları ve havalimanı doğrudan hedef alınmış; İmam Rıza Türbesi'nin üstünden geçen roket görüntüleri kamuoyuna yansımıştır. Dolayısıyla Meşhed sahasındaki kitlesel dinsel hareketlilik, doğrudan hedef olma riski taşıyan bir güvenlik iklimi içerisinde gerçekleşmiştir.

2.2. Sivil Dayanışma Ağları, Mevkibler ve İkrâm Kültürü

Erbain süresince Meşhed’de göze çarpan en temel sosyolojik olgu, İran’daki sivil toplumsal örgütlenme kapasitesinin ve geleneksel dayanışma ağlarının gücüdür. Şahadet yıldönümleri ile Muharrem ve Sefer ayları gibi kutsal dönemlerde Şii kamusal alanının en belirgin unsuru "mevkib" adı verilen sivil ikrâm çadırlarıdır. Şii ibarelerin (alem, mevkib vb.) kamusal alanda sergilenmesine izin verilmeyen pek çok Körfez ülkesinde bu pratikler yalnızca cami içleriyle sınırlı kalırken; İran ve Irak gibi Şiiliğin devlet/toplum düzeyinde hâkim olduğu coğrafyalarda mevkibler sokakların ana omurgasını oluşturmaktadır.

Mevkiblerde sunulan ikrâmlar bir bardak çaydan tam öğün yemeğe kadar uzanmakta; soğuk su dağıtım kaplarında sıklıkla "el-Kefil" ifadesi göze çarpmaktadır. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da orduya su getirmek isterken kolları kesilerek şehit edilen kardeşi Hz. Abbas’ın unvanı olan el-Kefil, bu sembolik yükü nedeniyle soğuk su kaplarında görsel bir hafıza ögesi olarak kullanılmaktadır (Irak sahasıyla kıyaslandığında bu ifadenin bölgesel Şii ikonografisinde ortak bir dil oluşturduğu görülmektedir fakat Irak’ta daha ağır bastığı gözlemlenmiştir).

Mevkib organizasyonu büyük oranda gönüllülük esasına ve vardiyalı toplumsal hizmete dayanmaktadır. Türbe içerisinde aralarında çocukların da bulunduğu gönüllülerin ziyaretçilerin ayakkabı ve terliklerini ücretsiz tamir etmesi, bu toplumsal adanmışlığın somut göstergesidir. Devlet kurumları ise bu sivil alana altyapısal destek sağlamaktadır; örneğin 40 dereceyi bulan aşırı sıcaklarda türbe yolunda bir yanda sivil mevkibler hizmet verirken, diğer yanda itfaiye araçlarıyla ziyaretçilerin serinletilmesi devlet-toplum iş birliğini göstermektedir. Bununla birlikte finansman ve operasyon esas olarak varlıklı hayırseverlerin katkıları ve bireysel gönüllüler üzerinden dönmektedir. İran kültüründeki misafirperverlik kodu, bu tarz dinî ziyaretlerde en üst seviyeye çıkmakta; türbe içinde bireysel olarak hurma ve bisküvi dağıtan bağımsız aktörler de sıklıkla gözlemlenmektedir.

Ayrıca İran toplumunun; savaş geçirmiş ve hala savaş sürecinde olan bir ülkeye göre oldukça konsolide, bir değerine karşı duyarlı ve psikolojik olarak güçlü olduğunu söylemek gerekir.

2.3. Bedensel Ritüeller (Azadari) ve Devletin Dini Söylemi

Saha gözlemlerinde sinezen (göğüs dövme) ve meddahi (kaside ve ağıt okuma) gibi geleneksel azadari (matem) pratiklerinin yoğun şekilde icra edildiği tespit edilmiştir. Bu ritüellerde sembolik olarak başa vurma veya zincirlerin sırt ve göğse ritmik olarak sallanması söz konusu olmakla birlikte, bu eylemler hiçbir şekilde fiziksel zarar verecek boyutta uygulanmamaktadır.

İnternet ve medya mecralarında sıklıkla dolaşıma giren tatbir (kama vurarak kan akıtma) gibi marjinal pratiklere sahada kesinlikle rastlanmamıştır. Nitekim Ayetullah Ali Hamaney, Erbain ve Muharrem matemlerinde kan akıtma ritüellerini yasaklamış; kan akıtmak isteyen müminlerin bunu hastanelere veya Kızılay gibi kurumlara kan bağıışı yaparak icra etmeleri gerektiği yönünde bağlayıcı bir fetva vermiştir. Sahadaki bulgular, bu tür aşırı bedensel ceza pratiklerinin İran’dan ziyade daha çok Pakistan, Hindistan ve kısmen Irak hattında yaygınlık gösterdiğini doğrulamaktadır.

2.4. Karizmatik Liderliğin Vefatı ve Yas Sosyolojisi: Ayetullah Ali Hamaney

Meşhed sahasının en sarsıcı ve belirleyici sosyolojik gözlemlerinden biri, yakın zamanda vefat eden Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney’in toplumsal algıdaki dönüşümüdür. Hamaney’in vefatı, onun geniş halk kitleleri ve hatta geçmişte rejime/kendisine mesafeli duran seküler kesimler nezdinde dahi bir "ulusal kahraman" mertebesine eriştiğini göstermektedir. Görüşülen bazı seküler bireylerin "Değeri gidince anlaşıldı" ve "Kıymeti yaşarken bilinmedi" şeklindeki ifadeleri, liderin şahsına yönelik algının ölüm sonrası kolektif bir yasa dönüşerek siyasi ayrışmaların üzerine çıktığını kanıtlamaktadır.

Şunu da eklemekte fayda vardır ki; Şii bakış açısından bakıldığında Hamaney'in ölümü sembolik olarak Hüseyinî bir duruşla doğrudan örtüşmektedir:

- Kerbela'da Hz. Hüseyin'in aç bir şekilde ölmesi; Hamaney'in bir Ramazan günü oruçlu ölmesi,
- Hz. Hüseyin'in ailesiyle birlikte öldürülmesi; Hamaney'in ailesiyle birlikte öldürülmesi,
- Kerbela'da Hz. Hüseyin'in 6 aylık bebeği Ali Asgar'ın; Hamaney'in 14 aylık torunu Zehra Muhammedi Gülpayegani'nin aynı saldırıda öldürülmesi,
- Hz. Hüseyin'in ne olursa olsun hem teslim olmaması; Hamaney'in saldırı sırasında sığınağa inmeyerek İsrail'e karşı durması,
- Hz. Hüseyin'in tek başına dönemin zalimi Yezid'e karşı bir duruş sergilemesi; İran'ın günümüz zalimi İsrail ile savaşan tek ülke olması,
- Hz. Hüseyin'e "Eğer ölmek istemiyorsan Yezid ile konuşabilir ve biat edebilirsin" teklifi; Ali Hamaney liderliğinin ABD-İsrail ile müzakere yapmaması,

gibi Şii anlatısındaki pek çok nokta ve Şii algısında yer etmiş semboller her iki figür ve duruşta da ortak görülmektedir. Bu da Ali Hamaney'i İran halkı ve Şii toplumu üzerinde manevi olarak daha üst bir konuma taşımaktadır.

Hamaney'in naaşı, İmam Rıza Türbesi'nin hemen bitişiğindeki alana defnedilmiş ve burası kısa sürede kitlesel bir ziyaret merkezine dönüştürülmüştür. Liderin siyasi unvanı ve makamı dikkate alındığında kabrin oldukça sade ve mütevazı kurgulandığı görülmüştür. Ayetullah Humeyni'nin Tahran'daki anıtsal türbesiyle (haram) kıyaslandığında; Hamaney'in kabrinde ne özel korunaklı devasa bir mimari ne de geleneksel bir zarih (türbe kafesi) bulunmaktadır. Kabir; yalnızca bir tabut, siyah bir örtü ve Hamaney ile torununun yan yana konulmuş iki fotoğrafından ibarettir. Medya organlarında kabirden kesintisiz canlı yayınlar yapılırken, kabri ziyaret eden kitlelerin istisnasız bir şekilde gözyaşlarına boğulduğu gözlemlenmiştir. Bu tablo, toplumun yalnızca siyasi bir lideri değil, adeta bir "millet babasını" kaybettiği yönündeki kolektif hissini ve yas sosyolojisini açıkça ortaya koymaktadır. İnsanların sadece Hamaney'in adından bahsederken dahi duygulanmaları, karizmatik liderliğin vefat sonrası ulaştığı sembolik boyutu göstermektedir. (Hamaney'in vefatının siyasal-toplumsal etkilerine ilişkin Tahran sahası gözlemlerine raporun ilerleyen bölümünde devam edilecektir.)

3. SİYASAL SEMBOLİZM VE MERKEZ-TAŞRA İLİŞKİSİ: KERMAN

3.1. Jeopolitik Konum, Güvenlik Rejimi ve Devlet Denetimi

Kerman, yüzölçümü bakımından İran'ın en büyük eyaleti (ostan) olmasına rağmen merkeze olan coğrafi ve idari mesafesiyle tipik bir taşra niteliği taşımaktadır. Toplumsal olarak da daha geleneksel olduğunu söylemek mümkündür. Ülke içi saha rotası dâhilinde çizilen Tahran-Meşhed-Kerman-Tahran üçgeninde Kerman, ulaşım süreleri açısından da merkeze olan uzaklığını hissettirmektedir (trenle Meşhed'e 18, Tahran'a 14 saat). Meşhed kadar belirgin bir sınır kenti olmasa da Kerman, jeopolitik açıdan kritik bir hudut hattına yakın konumdadır. Pakistan ve Afganistan sınırına yaklaşık 140 kilometre mesafede bulunması ve Sistan-Belucistan eyaletiyle komşuluğu, kentte yoğun bir Beluç nüfusunun varlığını beraberinde getirmektedir. Beluçların ezici çoğunluğunun Sünni olması ve bölge çevresinde faaliyet gösteren Sünni-Beluç silahlı örgüt Ceyş el-Adl unsurlarının varlığı, Kerman'ı güvenlik ve asayiş perspektifinden özel bir konuma yerleştirmektedir.

Buna ek olarak, doğup büyüdüğü memleketi Kerman'da bulunan Kasım Süleymani'nin mezarı, Ocak 2024'teki anma töreninde Horasan DEAŞ'ı (DEAŞ-H) tarafından Hedef alınmış ve kanlı bir bombalı saldırıya sahne olmuştur. Tüm bu

dinamikler, Kerman'ı Tahran yönetimi nezdinde hassasiyetle ve istihbari titizlikle takip edilen bir güvenlik alanına dönüştürmüştür. Savaş sürecinde sık sık şüpheli hanelere baskınlar düzenlenmiş ve cephanelikler, dronlar ele geçirilmiştir. Sahada elde edilen duyumlar; şehir içi ve şehirlerarası otobüslerde sıklıkla çanta aramalarının yapıldığını, dizüstü bilgisayar gibi teknolojik ekipmanların taşınmasında bürokratik/güvenlik kısıtlamalarının yaşandığını göstermektedir.

Bu sıkı güvenlik denetimi, yabancı uyruklu bireylerin kentten ayrılış süreçlerinde de bizzat tecrübe edilmiştir. Meşhed'den Kerman'a çevrim içi bilet temini sorunsuz gerçekleşebilirken, Kerman'dan Tahran'a seyahat edebilmek için Kerman Tren İstasyonu'na bizzat gidilmesi ve kolluk kuvvetlerince (polis denetimi) pasaport kontrolünün yapılması zorunlu tutulmuştur. Savaş/çatışma ikliminin hüküm sürdüğü bir dönemde kente geliş amacı doğrudan sorgulanmış; yerel iletişim ağlarının varlığı sayesinde süreç aşılabilmiş olsa da, devletin taşradaki denetim mekanizmalarını ne kadar katı işlettiği açıkça gözlemlenmiştir.

3.2. Mekânsal Sembolizm, Hafıza İnşası ve "İnkılabî" Taşra Sosyolojisi

Kasım Süleymani'nin naaşı, Kerman Şehitliği (Gülzar-ı Şüheda) içerisinde yer almaktadır. Kent mekanındaki sembolik inceleme; tren istasyonundan cadde, sokak ve durak isimlerine, duvar resimlerinden (mural) billboardlara kadar Süleymani'nin anısının kurumsal ve toplumsal düzeyde yaşatıldığını ortaya koymaktadır. Saha süreci boyunca her kentte Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney'in posterleriyle karşılaşmış olsa da, Kerman'a varıldığında Kasım Süleymani görsellerinin niceliksel ve niteliksel olarak Hamaney posterlerinden belirgin şekilde fazla olduğu tespit edilmiştir. Kerman'da Süleymani figürü üzerinden kurulan bu alan, adeta yerel bir dini-siyasi hafıza merkezine dönüşmüştür.

Kerman halkının önemli bir kesimi kendisini politik ve sosyolojik olarak "İnkılabî" (Devrimci / Devrim destekçisi) şeklinde tanımlamaktadır. Nitekim 1979 İslam Devrimi'nin tarihsel olarak taşrada ivme kazandığı ve taşra insanının mobilizasyonu sayesinde başarıya ulaştığı kabul edildiğinde, Kerman'daki bu kimliksel vurgu daha anlamlı hale gelmektedir. Merkezden (Tahran) uzaklaştıkça toplumsal dindarlık ve muhafazakârlık seviyesinin arttığı gerçeği, kılık-kıyafet pratiklerine de yansımaktadır. Tahran ile kıyaslandığında Kerman sahasında kamusal alandaki başörtüsüz kadın sayısı oldukça sınırlıdır.

Bununla birlikte, kentin bu muhafazakâr dokusu içinde devlet politikalarıyla doğrudan uyumlu olmayan veya seküler eğilimli bireylerle yapılan görüşmelerde dahi Kasım Süleymani'ye karşı güçlü bir sempatinin korunduğu görülmüştür. Görüşmecilerden birinin "Her şey onun ölümünden sonra kötüleşmeye başladı. Ölümünden önce de durum iyi değildi ama sonrasında çok daha kötü oldu" şeklindeki değerlendirmesi, Süleymani'nin şahsının mevcut hükümetten/yönetimden ayrı tutulduğunu göstermektedir. Siyasi iktidara muhalif olan kesimlerin dahi Süleymani hakkında olumsuz bir söylem üretmekten kaçınması, figürün siyasal rejimi aşan ulusal bir güvenlik ve istikrar simgesine dönüştüğünü kanıtlamaktadır. Ayrıca bu durum, Süleymani figürünün siyasal rejimi aşan bir meşruiyet ve güvenlik simgesine dönüştüğünü göstermektedir. Görüşmecilerin "Her şey onun ölümünden sonra daha da kötüleşti" şeklindeki ifadeleri, taşrada Süleymani'nin şahsında devlete veya siyasi liderliğe değil, ülkenin genel istikrarına ve ulusal gururuna duymaya devam edilen sempatinin sınırlarını çizmektedir.

1979 Devrimi'nin taşradan merkeze akarak kitleleştiği tarihsel gerçeği, günümüz İran sosyolojisinde merkez-taşra ayrımının temel parametrelerinden birini oluşturmaktadır. Kerman sahası, devlete ve devrimin değerlerine olan sadakatin taşradaki muhafazakar dokuyla nasıl eklemlendiğini gösteren somut bir örnektir. Elbette bu, şehirde muhalefetin olmadığı anlamına asla gelmemektedir. Savaşın başından beri her gece devlete destek amaçlı sokaklara dökülen halkı ve kurulan ikram çadırlarını taciz eden çeşitli kişilerin varlığı da bilinmektedir.

4. BAŞKENT SOSYOLOJİSİ, SİYASAL SEMBOLİZM VE SAVAŞ İKLİMİ: TAHRAN

4.1. Sembolik İkonografi, Karizmatik Lider Kültü ve Haleflik Dinamikleri

Tahran kamusal alanındaki sembolik inceleme; kentin hemen her noktasının Ayetullah Ali Hamaney görselleriyle donatıldığını ortaya koymaktadır. 2024 ve 2025 yıllarında gerçekleştirilen saha ziyaretlerinde Ayetullah Humeyni görselleri de kent mekanında sıklıkla görülmekle birlikte, o dönemin aktif lideri olması sebebiyle Hamaney posterleri bir miktar daha baskındı. 2026 sahasında ise liderlik makamını Müçteba Hamaney'in devralmış olmasına rağmen; hem Ayetullah Humeyni'den hem de Müçteba Hamaney'den nitelik ve nicelik olarak katbekat fazla biçimde Ayetullah Ali Hamaney görsellerinin kamusal alana hakim olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle muhafazakâr kesim ve çador kullanan kadınlar nezdinde Ali Hamaney'in adeta kült bir ulusal kahramana dönüştüğü gözlemlenmiştir. İnsanların cep telefonu ekran duvar kâğıtlarında, kılıflarında ve ellerinde Hamaney'in fotoğraflarını taşıması gündelik hayatın olağan bir parçası haline gelmiştir. Bu ikonografik vurgu, kentsel anıt politikalarına da yansımıştır. Nitekim Tahran'ın sembolik merkezi olan İnkılap Meydanı'na yeni bir heykel inşa edilmiştir. Bu anıt; Ali Hamaney'in direnişi simgeleyen yumruk şeklindeki sol elini ve parmağındaki meşhur yüzüğünü tasvir etmektedir. Yüzük üzerinde, Şuara Suresi'nin 62. ayetine atıfla yer alan "İnne mei Rabbi" ("Rabbim şüphesiz benimle beraberdir") ifadesi, liderin şahsında tecelli eden dinî-siyasi direnç söylemini mekânsal olarak somutlaştırmaktadır.

4.2. Mekânsal Mobilizasyon, Kolektif Hafıza ve Savaş İkonografisi: İnkılap Meydanı

Kerman ve diğer eyaletlerde olduğu gibi başkent Tahran'da da halkın devlet ile dayanışmasını sergilemek üzere her gece sokaklarda toplandığı görülmektedir. Bu kitle hareketliliğinin ana omurgasını İnkılap Meydanı oluşturmaktadır. 12 Gün Savaşı ve 28 Şubat süreci boyunca milyonların akın ettiği bu meydan, mevcut süreçte de yüzlerce kişilik kitleler tarafından kesintisiz biçimde doldurulmaktadır. Meydanda bir yanda çay ve su ikramının aralıksız sürdüğü mevkib çadırları bulunurken; diğer yanda kurulan sahnede meddahların kaside/ağıt okuduğu, din adamlarının vaaz verdiği ve konuşmacıların "Neden müzakere edilmemeli?" başlığı altında siyasi analizler sunduğu kamusal tartışma alanları yer almaktadır.

Meydandaki dev ekranda yürütülen görsel yayın politikası, devletin kolektif hafızayı canlı tutma ve meşruiyet inşa etme stratejisini açıkça göstermektedir. Yayında kronolojik bir hat izlenmektedir:

- **İran-Irak Savaşı (1980-1988):** Tarihsel hafızayı ve kutsal savunma (Difa-ı Mukaddes) ruhunu çağırان arşiv görüntüleri.
- **Vekil Güçler:** DEAS'ın İran'ın bölgesel müttefiklerine/vekil güçlerine yönelik saldırıları. Ensarullah (Husiler) unsurlarının Kızıldeniz'de ABD gemilerine yönelik eylemleri.
- **Güncel Çatışma Süreci:** 12 Gün Savaşı ile 28 Şubat çatışmalarına ait görüntüler, şehit edilen figürlerin biyografileri ve fotoğrafları.

Görsel sunumun nihayetinde Ali Hamaney'in ekrana gelmesiyle birlikte meydandaki kitlenin dualar okuduğu ve duygusal anlar yaşadığı gözlemlenmiştir. Taşınan pankartlarda "Liderimizin katilleriyle barışmayacağız/görüşmeyeceğiz" sloganı öne çıkmaktadır. Pankartların yalnızca Farsça değil; İngilizce, Arapça, İspanyolca, Korece, İbranice ve Çince gibi çok sayıda dilde "Şehit edilen liderimiz için intikam peşindeyiz" mesajıyla hazırlanmış olması, söylemin küresel kamuoyuna hedeflendiğini göstermektedir. Ayrıca meydanda Ben Gvir, Eyal Zamir, Yossi Cohen,

Roman Gofman, Avner Netanyahu ve David Zini gibi İsrail'in üst düzey askeri-siyasi figürlerinin fotoğraflarının yer aldığı "WANTED" (Aranıyor) ibareli broşürlerin asıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca sahadan, halkın hatırı sayılır bir bölümünün müzakereyi desteklemediği izlenimi edinilmiştir. Hatta bir kesim, ABD ile masaya oturdukları için Dışişleri Bakanı ARakçı'ye ve reformist olarak bilinen Başbakan Pezeşkiyan'a karşı mesafeli ve hatta zaman zaman öfkeli olduğu görülmektedir.

4.3. Kentli Muhalefet ve Diaspora Sosyolojisi: Farklılaşan Söylemler

Tahran sahası, devlet merkezli toplumsal mobilizasyonun yanı sıra, rejim muhalifi kesimlerin dış politika ve iç siyasete yönelik özgün yaklaşımlarını da barındırmaktadır. Siyasete dair eleştirel tutum, Farsça literatürdeki kavramsallaştırma biçimlerinden doğrudan anlaşılmaktadır; nitekim muhalif bireyler mevcut yönetim yapısını tanımlarken resmi "Hükümet" tanımı yerine ısrarla "Rejim" (Rejim) ifadesini kullanmaktadır.

Tahran'da bir taksi sürücüsüyle gerçekleştirilen mülakat, kentli muhalefetin ABD ve iç siyaset denklemini nasıl okuduğuna dair somut bir örnek sunmaktadır. Görüşmeci, ABD Başkanı Donald Trump'ın politikalarını tutarsız ve ciddiyetten uzak bulduğunu belirtmekle birlikte, dış müdahalenin doğrudan İran halkını hedef almadığını savunmuştur: "Trump'ın arası rejimle ve mollalarla kötü. Eğer bizi öldürmek isteseydi yeryüzünden silebilirdi." Bu ifade, rejim muhalifi bireylerin yönetim ile ülke/halk ayrımını keskin bir hatla çizmeye çalıştığını göstermektedir.

Saha dönüşü sürecinde uçak seyahati sırasında Kanada diasporasına mensup bir kadın görüşmeciyle (60'lı yaşlarda, Toronto'da yaşayan bir öğretmen) yapılan mülakat ise diaspora ile iç saha arasındaki söylemsel yarılmayı ortaya koymuştur. Siyasi muhalefetin büyük ölçüde diasporada kümелendiği, bu kesimin daha seküler ve Pehlevi monarşisi yanlısı bir çizgi izlediği yönündeki genel kabule rağmen, görüşmecinin tutumu daha karmaşık bir profil çizmiştir. Başörtüsünü serbestçe omuzlarına bırakmış olan görüşmeci; Minab'da çocukların hayatını kaybetmesinden duyduğu derin üzüntüyü ve ülkesindeki ailesi adına yaşadığı korkuyu dile getirmiştir.

Medya mecralarında diasporanın dış askeri müdahalelere destek verdiği yönündeki algı sorulduğunda, görüşmeci çevresini kontrol ederek ve ses tonunu düşürerek şu değerlendirmede bulunmuştur: "Anlayamadığım bir şey. Diasporadaki sadece bazı İranlılar ABD'yi ve Şah'ın oğlunu destekliyor. Başka bir seçenek olmadığı için olabilir ama ben bunu anlamlandıramıyorum. Trump bir hırsız; bir o ülkeye bir bu ülkeye gidip oraların kaynaklarını çalıyor." Uçaktaki diğer diaspora mensubu yolcuların varlığı sebebiyle duyulma kaygısı taşıyan bu ifadeler; diaspora sosyolojisinin homojen olmadığını, dış müdahale karşılığı ile rejim muhalefetine aynı aktörde bir arada bulunabileceğini kanıtlamaktadır.

5. GENEL İZLENİMLER: KAMUSAL ALAN DÖNÜŞÜMÜ, EKONOMİ-POLİTİK VE JEOPOLİTİK

5.1. Toplumsal Cinsiyet Pratikleri, Kamusal Alan ve Normatif Dönüşüm

İran'da kamusal alandaki başörtüsü (hicap) pratiklerinin dönüşümü, devlete ait asayiş aygıtlarının gerilemesi ve toplumsal sekülerleşme ivmesi açısından son üç yılı (2024-2026) kapsayan uzunlamasına (longitudinal) bir analiz imkânı sunmaktadır:

- Mahsa Amini protestolarının (Ekim 2023) etkilerinin henüz hissedildiği Nisan 2024 sahasında (Tahran-İsfahan), sokaklarda kolluk kuvvetleri (Erteş) ve Ahlak Polisi (Geşt-i İrşad) varlığını korumaktaydı. Tahran'da 5-6 günlük süreçte başörtüsüz görülen kadın sayısı oldukça sınırlı (yaklaşık 5 kişi) olup, bu pratikler olası bir kolluk

müdahalesinde hızla örtünülebilecek şekilde "boyunda tutma" biçiminde icra edilmekteydi. Keza İstanbul-Tahran uçuşlarında kadınların uçaktan inmeden hemen önce başörtülerini takmaları, devlet denetiminin caydırıcılığını sürdürdüğünü göstermekteydi.

- Ekim 2025 sahasında başörtüsünü esneten veya tamamen çıkaran birey sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiş; ancak bu tutum esas olarak 18-30 yaş arası genç kuşakla sınırlı kalmıştır. Çador kullanımının görünürlüğü ise belirgin şekilde azdır.
- Ağustos 2026 sahası itibarıyla Tahran'daki kamusal alanda başörtüsü zorunluluğunun pratik olarak ortadan kalktığı tespit edilmiştir. Değişim, 30-35 yaş ve üzeri gruplara da sirayet ederek kuşaklararası bir nitelik kazanmış; kılık-kıyafet tutumu normal pantolon ve tişört kullanımı ekseninde saç/baş örtüsünün tamamen atılması şeklinde somutlaşmıştır.

Dini bir merkez olan Meşhed'de ve geleneksel/muhafazakâr bir taşra yapısına sahip Kerman'da dahi başörtüsü veya yarı örtülü bireylere rastlanmıştır. Tahran'da ise gündüz saatlerinde sokakta çadorlu kadın görmek oldukça güçken, gece düzenlenen devlet destekli gösterilerde çadorlu katılımının yoğunlaşması, kamusal alanın zamansal/siyasal ayrışmasını göstermektedir.

Saha bulguları; kamu binalarında, tren istasyonlarında veya müzelerde yer alan "Başörtüsü kurallarına uymayanlara hizmet verilmeyecektir" şeklindeki resmi uyarılara rağmen başörtüsüz bireylere kesintisiz hizmet verildiğini ortaya koymaktadır. Dahası, Tahran'ın bilinen bir parkında LGBTQ+ bireylerin herhangi bir kolluk müdahalesi veya toplumsal baskı hissetmeksizin bulunabilmesi, normatif denetimin gevşediğini doğrulamaktadır.

Son iki yıldır kamusal alanda Geşt-i İrşad araçlarının ve kolluk denetiminin görülmemesi, devletin başörtüsü üzerinden toplumsal kontrol sağlama kapasitesini yitirdiğini göstermektedir. Nitekim görüşülen özgürlükçü/seküler bireyler dahi, Amini protestolarının ayrılıkçı Kürt gruplar tarafından araçsallaştırıldığını ifade ederek konunun rejim tarafından bir güvenlik tehdidi olarak kodlandığını ve bu nedenle denetim mekanizmalarının işlevsizleştiğini kabul etmektedir.

5.2. Yakıt Rejimi, Sübvansiyon Krizleri ve Ekonomi-Politik Riskler

Ağustos 2026 sahasında iç siyasetin ve ekonomi-politiğin en sıcak gündem maddesini, benzin fiyatlarına yapılması planlanan zam ve olası kısıtlamalar oluşturmaktadır. Medya organları, uzmanlar ve sokaktaki halk; benzin zammının yeni bir toplumsal infiale ve kitlesel ayaklanmaya yol açabileceği uyarısında bulunmaktadır.

İran'daki yakıt dağıtım sistemi özel bir kotaya ve kademeli fiyatlandırmaya dayanmaktadır. Araç sahibi ailelere tahsis edilen benzin kartı üzerinden aylık 160 litrelik indirimli yakıt hakkı (ortalama bir araç için yaklaşık 3 depo) tanımlanmaktadır. Bu kota şu şekilde derecelendirilmektedir:

- **İlk 60 Litre:** Litre fiyatı 1.500 Tümen (≈ 0.23 TL)
- **İkinci 50 Litre:** Litre fiyatı 3.000 Tümen (≈ 0.71 TL)
- **Üçüncü 50 Litre:** Litre fiyatı 5.000 Tümen (≈ 1.10 TL)
- **Kotasız / Serbest Satış:** Litre fiyatı 10.000 Tümen (≈ 2.30 TL)

Bu akıllı kart sisteminin temel işlevi; çevre ülkelere (özellikle Afganistan ve Pakistan) yönelik yakıt kaçakçılığını engellemektir. Özellikle Sistan ve Belucistan gibi ekonomik açıdan dezavantajlı sınır eyaletlerinde yakıt kaçakçılığı (sookht-bari / سوخت بری), yerel halkın temel geçim stratejilerinden birine dönüşmüştür.

Bununla birlikte, yakıt krizinin arkasında yapısal ve jeopolitik nedenler yatmaktadır:

- **Arz-Talep Açığı:** 2026 resmi verilerine göre günlük benzin üretimi 105 milyon litre seviyesindeyken, tüketim 135 milyon litreye ulaşarak günlük 30 milyon litrelik bir arz açığı doğurmaktadır.
- **Rafineri Yetersizliği:** İran ham petrol rezervi bakımından zengin olmasına rağmen, yaptırımlar ve teknolojik kısıtlar nedeniyle rafineri kapasitesi ve işleme kalitesi yetersiz kalmaktadır.
- **Mali Yük:** Devletin uzun yıllardır uyguladığı ağır akaryakıt sübvansiyonları bütçe üzerinde sürdürülemez bir yük oluşturmaktadır.

Devletin indirimsiz benzin fiyatını 10.000 Tümeden 87.000 Tüme (yaklaşık 8,7 kat) çıkarmayı planladığı yönündeki söylentiler, taşımacılık ve lojistik maliyetleri üzerinden gıda ve tekstil başta olmak üzere tüm temel tüketim maddelerinde enflasyonist bir şok yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, ekonomik kırılganlığı yüksek kitlelerin yeniden sokağa inme riskini artırmaktadır.

5.3. Altyapı Krizleri: Ekolojik Riskler, Su ve Elektrik Kesintileri

İran'da yaz aylarında hem çöl ikliminin hâkim olduğu güney eyaletlerinde hem de başkent Tahran'da ciddi su ve elektrik krizleri yaşanmaktadır. 2025 yılının kış aylarında dahi bazı üniversite yurtlarında su kesintilerinin yaşanması ve öğrencilerin protestoları sonucu kesintilerin iptal edilmesi, altyapı yetersizliğinin toplumsal huzursuzluk yaratma potansiyelini göstermiştir. Nitekim aynı dönemde su kaynaklarının tükenme riski nedeniyle başkent Tahran'dan başka bir bölgeye taşınması dahi idari düzeyde tartışılmıştır. Savaş dönemi yağışların artması geçici bir rahatlama sağlasa da, çölleşme ve kuraklık İran için kronik bir güvenlik riski olmaya devam etmektedir.

Elektrik altyapısındaki yetersizlikler ise taşrada daha derin hissedilmektedir. Kerman sahasında kentsel su tedariki doğrudan şebeke basıncıyla değil, konutlardaki su depoları ve hidrofor pompaları aracılığıyla sağlanmaktadır. Kentte her mahalle için haftalık olarak değişen 2 saatlik planlı elektrik kesintileri uygulanmaktadır.

Kerman örneğinde görüldüğü üzere, şebeke altyapısının yetersizliği nedeniyle su tedarikinin elektrikli pompalara bağımlı kılınması, "kaskad (zincirleme) altyapı çöküşü" riskini doğurmaktadır. Elektrik kesildiği anda hidroforların durması, su depolarının işlevsizleşmesine ve eş zamanlı bir su krizine yol açmaktadır. Devletin, olası toplumsal tepkileri ve sokak hareketliliklerini engellemek amacıyla bu kesintileri başkent Tahran'a yansıtılmaya özen gösterdiği, yükü taşra kentlerine yıktığı gözlemlenmiştir.

5.4. Coğrafya, Topografya ve Jeopolitik Değerlendirme

Tahran-Meşhed, Meşhed-Kerman ve Kerman-Tahran rotası boyunca gerçekleştirilen saha gözlemleri, uluslararası ilişkiler ve güvenlik literatüründe sıklıkla dile getirilen "İran'ın coğrafi korunaklılığı" tezini doğrudan doğrulama ve derinleştirme imkânı sunmuştur.

Geleneksel analizler genellikle İran'ın dış sınırlarını kuşatan Zagros ve Elbruz dağ silsilelerine odaklanırken, iç coğrafyadaki rotanın ardışık bir "dağ-çöl-dağ-çöl" örüntüsü sunduğu tespit edilmiştir (Meşhed-Kerman hattında ABD'nin 1980'deki Kartal Pençesi Harekâtı'nda başarısızlığa uğradığı Tabas Çölü de gözlemlenmiştir).

İran coğrafyasına dışarıdan bir askerî güç tarafından kara harekâtı düzenlenmesi durumunda, sınır dağlarının aşılması durumunda dahi iç kesimlere doğru ilerlemek son derece güçtür. Ülke topografyası, bir şehirden diğerine geçebilmek için bitki örtüsünden yoksun, tamamen çıplak ve sarp kayalıklardan oluşan dağ silsilelerinin ve kurak çöl havzalarının tekraren aşılmasını gerektirmektedir.

Bu jeomorfolojik yapı; konvansiyonel bir kara ordusu için devasa lojistik hatlar, aşırı ikmal ihtiyacı ve ciddi hat güvenliği zaafı doğurur. Dolayısıyla İran topografyası, devletin asimetrik savunma doktrinini (derinlemesine savunma) kendiliğinden destekleyen ve ülkeyi konvansiyonel bir işgale karşı doğal bir kale haline getiren en temel jeopolitik aktördür.